Ten eerste is misschien niet voldoende het accent hìerop gelegd, dat, in de eerste periode der immigratie, de economische status der immigranten een héél andere was dan in de latere. In medeneming van zijn gehele vermogen, minus een *Reichsfluchtsteuer* die één vijfde van dit vermogen bedroeg. Ik kan het zelf, in retrospect, nauwelijks geloven, maar tòch is het waar dat ik in deze jaren nog Duitse Joden heb ontmoet – incidenteel in Nederland vertoevend –, wien dit offer te hoog voorkwam. Hoe weinig hebben ze voorzien dat ze, door in Duitsland te blijven, slechts enkele jaren later hun gehèle vermogen zouden inboeten èn hun vrijheid èn hun leven!

Maar, waarop ik wilde neerkomen, is dat in de eerste periode het verschijnsel van de gefortuneerde émigré zich nog al eens voordeed. Nederland heeft daar overigens weinig voordeel van gehad, want in het algemeen zochten de bemiddelde mensen het vèrder – in emigratie, voor zover mogelijk, naar Amerika.

Hoe dan ook, in làtere jaren, en speciaal na 1938, was de réfugié per definitie een berooide figuur.

Ten tweede had wellicht ietwat nader kunnen worden onderzocht of en in hoeverre de vluchteling, in Nederland gebleven, economisch op stoot is kunnen komen. Ten deze heb ik het best de intellectuelen – een vrij groot contingent – kunnen observeren. Waarbij mij dan is opgevallen hoeveel verschil er bestaat, bij vestiging in een vreemd land, tussen het ene beroep en het andere. Zo kwamen physici en chemici, mits enigszins bekwaam in hun vak, doorgaans al spoedig aan de slag. Voor de medici was het al moeilijker: ze moesten, om tot kwalificatie te geraken, nieuwe examens afleggen, maar dat was dan toch nog altijd in een wetenschap waarin het handwerk internationaal gelijk was gericht en waarin beheersing van een andere taal geen eerste vereiste was. Het zwaarst was het dan voor de juristen: een ander stelsel van normen, en de taal als enig wetenschappelijk voertuig. Er zijn dan ook maar hèèl enkele geweest die het tot de Nederlandse meesters-titel hebben gebracht. Verreweg de meesten hebben zich gevestigd als kleine nering-doenden. Anderen – en dit haakt weer aan bij de vermogensstatus der vroege émigrés – als *wirtschaftliche* of *juristische Berater*. Maar op den duur zat daar óók geen brood meer in.

Ten derde zou nog te wijzen zijn geweest op de pogingen om de immigranten te helpen een economisch zelfstandig bestaan op te bouwen. Eén van deze pogingen ken ik van nabij. In 1934 werd, met geld van het vluchtelingencomité, een Borgstellingsfonds voor Uitgewekenen opgericht; voorzitter – tevens initiator van het plan – was G. van den Bergh, ikzelf was secretaris. De gedachte – geïnspireerd op gelijksoortige instituten in het Westland en elders – was dat de mensen, voor hun handelsgeld, nìet debiteuren zouden zijn van het comité, maar, dat zag er dan pedagogisch beter uit, debiteuren van enige coöperatieve banken, waarbij dan echter het Fonds als borg zou fungeren.

Van den Bergh, met zijn optimistische natuur, verwachtte er véél van.